

Jakov Katz

Az első lépések

Azokban az időkben, amikor megérkeztem az országba, már leáldozóban volt a náci hatalomátvétellel elől menekülő német bevándorlóknak köszönhető gazdasági fellendülés korszaka. A bevándorlás új hulláma felhalmozott némi tőkét az országban, az újonnan jöttek tekintélyes üzleti tapasztalatairól nem is beszélve. A régiiek szerint a gazdaság és a társadalom a felismerhetetlenségig megváltozott – s a vélemények megoszlottak arról, vajon előnyösek vagy hátrányosak ezek a változások. Az üzleti világ fellendülése az oktatásban, az újságírásban és a művészeti-kulturális élet számos más területén is érezte a hatását. A fejlődés érvényesülési lehetőségeket kínált a nincstelen, ámde tehetséges és rátermett bevándorlóknak, akiknek a sikerhez természetesen némi szerencsére is szükségük volt. A jól képzett értelmiségiek között még a kevésbé előnyös állások megszerzéséért is ádáz küzdelem dúlt. A verseny ráadásul nem korlátozódott a német bevándorlókra; részt vettek benne a lengyelek is, akik azzal a határozott előnnyel rendelkeztek a német zsidókhoz képest, hogy beszéltek héberül, s könnyebben alkalmazkodtak az országban kialakuló kultúrához is.

Első pillantásra nem tűntek rossznak a kilátásaim, hiszen folyékonyan beszéltem héberül, rendelkeztem bizonyos tanítási gyakorlattal, jesivaképzésben részesültem, doktori címemet pedig egy tekintélyes egyetemen szereztem meg – mindenek eredményeképpen kiemelkedhettem a köztisztviselői álló intézmények ajtaján reménykedve kopogtatók sorából. Mivel vágyaim netovábbja a Héber Egyetem volt, először itt próbáltam szerencsét. Gyermeki ártatlanságomban azt hittem, hogy ha a professzoroknak, akiket legfeljebb hallomásból ismertem, elküldöm doktori disszertációm, az egyetem kapui minden további nélkül megnyílnak előttem. Gothold Weil professzor valóban melegen üdvözölt érkezésemkor, szakterületem azonban távol esett az övétől, s mivel ő maga is újonnan érkezett, még tanácsokkal sem igazán tudott a segítségemre sietni. Arthur Rupin közéleti tevékenysége mel-

lett szociológiát tanított az egyetemen, s természetesen neki is elküldtem a disszertációm. Két-három hét múlva felhívtam telefonon; bíztam benne, hogy már belenézett az írásomba, sőt, talán kedvező véleményt alkotott róla. Rá kellett azonban jönnöm, hogy fogalma sincs, kivel beszél; mert meglehetősen türelmetlenül válaszolgatott, lemondtam minden további, vele kapcsolatos elképzelésemről. Ernst Simon ebben az időben nem tartozott még az egyetem oktatói karához, Frankfurtban azonban részt vettem az előadásain, s úgy véltem, disszertációm témája felkeltheti az érdeklődését. Simon ott-hon fogadott, s bár még nem fejezte be könyvem olvasását, máris boldogan fedezett fel benne egy, a *Jüdische Rundschau*-ban megjelent cikkére tett utalást. Méltányolta a tárgy megközelítésében kialakított módszertani újításomat; beszélgetés közben felmerült bennem, hogy talán neki is szándékában állt foglalkozni a témával, ha nem is szociológiai szemszögből. Simon elmondta, hogy dolgozatomra dr. Bencion Dinur (Dinaburg) figyelmét is felhívta. Dinur a modern zsidó történelem előadója volt a Héber Egyetemen, és igazgatója a közismert, jeruzsálemi Zsidó Tanítóképző Főiskolának, amelynek Simon is munkatársa volt. Korábban nem hallottam ugyan Dinurról, disszertációmmal a kezemben most mégis felhívtam, és ő szívélyesen fogadott. Érdeklődött dolgozatom iránt, de hamar megfosztott abbéli reményeimtől, hogy az egyetemen egyhamar munkát találhatok.

– Nem szűkölködünk a judaizmussal foglalkozó tehetséges tudósokban – mondta. – A legtöbben középiskolában tanítanak, és a szabad idejüket szentelik a kutatásnak. – Később megtudtam, hogy mindez magára Dinurra is érvényes. Az egyetem oktatói kara őt is csak akkortájt alkalmazta, félállásban.

Szerényebb keretek közé tereltem hát a vágyaimat; lemondtam az egyetemi állásról, s a középiskolai oktatást tűztem ki célul magam elé – de ez sem ígérkezett sokkal megvalósíthatóbbnak. Származásomra és lehetőségeimre való tekintettel csakis a

vallásos iskolákat vehettem számba, ilyen azonban csak kevés volt, s – a nem vallásos iskolákhoz hasonlóan – nem bővelkedtek üres állásokban. Jeruzsálemben mindössze két-három vallásos iskola működött, név szerint a Maaleh és a mizrahi párt-hoz tartozó tanárképzők. Az utóbbiakban kiváló tudósok tanítottak, közöttük Simha Asaf történész és Benjamin Klar, a héber irodalom szakértője. A hozzám hasonló újoncok nem is nagyon álmodhattak arról, hogy közéjük tartozzanak. A tanfelügyelők, Jacob Bermann rabbi és dr. Jacob Salom Engel a Jeruzsálemen kívüli állásokat is irányításuk alatt tartották. A velük folytatott beszélgetések még akkor is komoly megtiszteltetésnek számítottak, ha azonnal nem vezettek állásajánlathoz, hiszen a jelentkező városlistára került, és esetleges üresedés-kor várhatta, hogy szükség esetén számításba veszik. Tavasszal, a purim és a pészah közötti időszakban kezdtem munkát keresni az ősszel kezdődő tanévre. Amíg valami körvonalazódni nem kezdett, teljes bizonytalanságban éltem, s házasságról természetesen szó sem lehetett. Az otthon és a megélhetés reménye nélkül menyasszonyommal várokozásra voltunk ítélve.

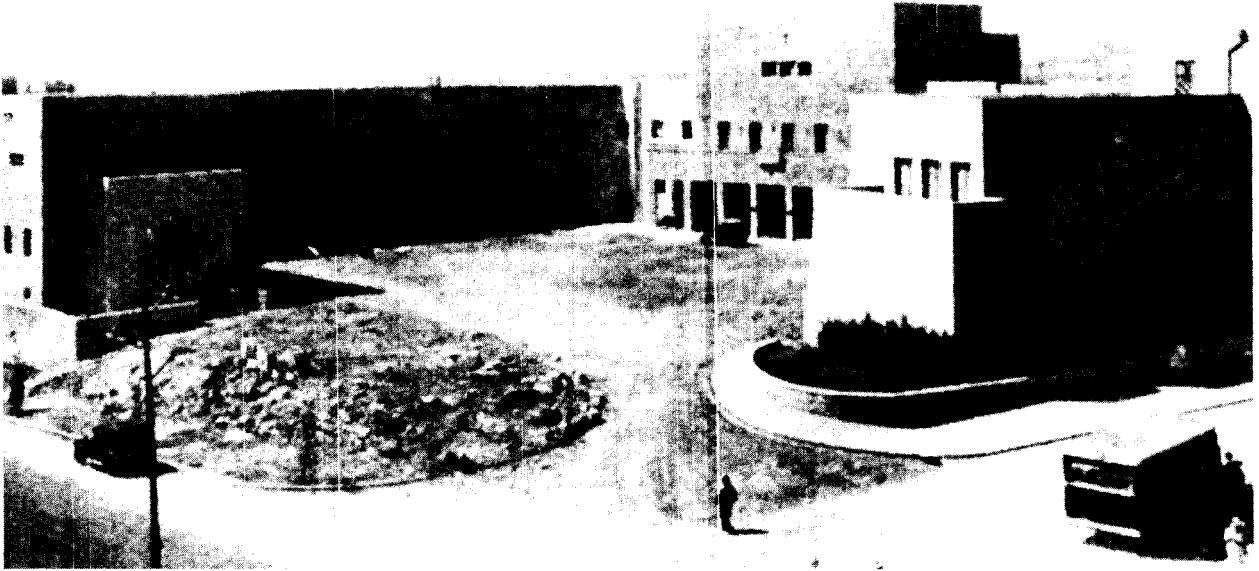
Végre legalább fedél került a fejem fölé. Idősebbik nővérem, Irene, aki a család előharcosaként már 1929-ben kivándorolt, és a Saarei Cedek Kórházban ápolónőként dolgozott, férjhez ment, és családot alapított. Panziót nyitott a belváros zsidó negyedében, Zikron Moséban egy ismerősével, Mrs. Löwivel, aki nevét adta a vállalkozáshoz. A fogadó szállást adott a hozzám hasonló újonnan érkezettek áradatának, akik első lépéseiket tették meg az új országban. Nővérem is a szálló közelében lakott, és a lakása egyik zugában felállított számomra egy ágyat. Menyasszonyom óvónőként dolgozott az ultraortodox Mea Searim negyedtől nem messze, s az Etiopia utca egy házának padlásterében volt szobája. Egyszerű háztartást rendeztünk be itt, amelynek fenntartásához, ha tehettem, magam is hozzájárultam. Magántanítványaim voltak, akiket héberre tanítottam, szabadidőmben pedig az ország lakóinak életéhez igyekeztem alkalmazkodni.

A várakozás hónapjai korántsem tűntek istencsapásának. Régi ismerőseink közül is jó néhányan éltek a miénkhez hasonló helyzetben, és azok közül is, akikkel nemrég ismerkedtünk össze Jeruzsálemben. A néhány évvel korábban érkezett bevándorlók és azok, akik hamarabb megvetették a lá-

bukat az új hazában, meg-meghívtak minket vacsorázni szombat esténként vagy egyéb, ünnepélyesebb alkalmakkor. A pészahot Breueréknál ünnepeltük, akik bájos lakásban rendezkedtek be a György király utca és a Lincoln utca kereszteződésénél, s szívélyes fogadtatásban részesítették a hozzánk hasonló újonnan érkezetteket.

A frissen bevándoroltak szoros egymásrautaltságban éltek. Új környezetünkhöz annyira tudtunk alkalmazkodni, amennyire sikerült megszabadulnunk előítéleteinktől és régi értékeinktől, s amennyire ezáltal részt vehettünk az új társadalom kialakításában, az általa kínált élmények átélésében. A legőbben érződött a megújulás lehetősége, s mindenkiket megérintett, aki nem temetkezett bele teljesen a saját gondjaiba. A vadonatúj valósággal felkavaró élményeken keresztül szembesültem; ezek a pillanatok mélyen az emlékezetembe vésődtek. Ilyen volt az első pészah is, amelyet az országban töltöttem. Pészah második éjszakáján – amikor a diaszpórában élő zsidók szokásaiknak megfelelően második széderestét tartanak, az ünnep pontos időpontja miatti ősi bizonytalanságból kifolyólag – barátaim egy csoportjával az Óváros falaihoz sétáltunk. Bár néhány vallásos társunk nem szívesen mondott le a második ünnepnap, a második szédereste megtartásáról, számomra mindez a zsidók megszabadulását jelképezte. Barátaimmal szabadon kószáltunk az éjszakában a Szent Város falainál, s a maga teljességében átéltük a pészah valódi jelentését: a rabságból való szabadulást. A fallal körülvett Óváros és az ősi Templom ragyogott a holdfényben, s mintegy varázslattal vett körül minket. Csoportvezetőnket követve mindannyian gondolatainkba merültünk, s csakis suttogva váltottunk szót egymással, nehogy megtörjük a könnyen elillanó varázst.

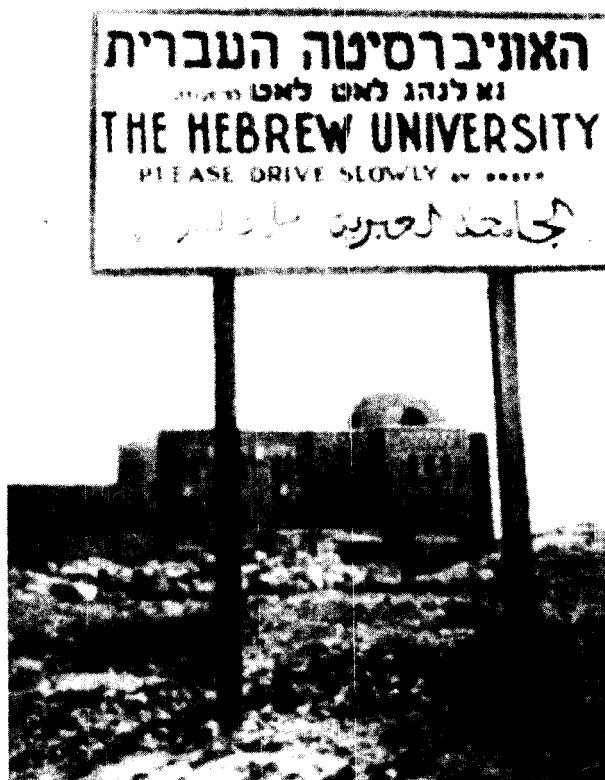
Egészen más, de nem kevésbé lenyűgöző volt ugyanazon a héten egy holt-tengeri utazás, amelyet egy utasokkal teli buszban tettünk. Nem ismertük utastársainkat, de hamar összebarátkoztattak bennünket az együtt énekelt dalok és az éjszakai utazás meghittsége. A régiiek keseregtek az elmúlt évek gyors változásain, amelyek szerintük véget vetettek az ország zsidó lakosságának összefogásából eredő, már-már családi összetartásnak. A hozzám hasonló új bevándorlókat azonban, akik csak más-hol szerzett tapasztalataikra támaszkodhattak, még a közterületek otthonossága is lenyűgözte. Pészah hetében Jeruzsálem minden utcáskán elragadta-

Egyetem

Jeruzsálem a harmincas években

Könyvtár

Pályaudvar

tottan egymásba karoló emberekbe ütköztünk, akik a hórát, a nemzeti táncot járták. Legtöbben a földművelő kibucok tagjai voltak, akik az ünnepre érkeztek Jeruzsálembe, és a város iránti szeretetüket, az ünnep örömét fejezték ki a táncokkal. Az utcasarkokon mintegy maguktól kialakuló táncsoportok a nézelődőket is magukkal ragadták. Számomra, aki a zsidó számkivetettségéből érkeztem, s akinek zsidósága szigorúan az otthon, a zsinagóga, esetleg a zsidó utca falain belül marad, szívdérítő élmény volt a látvány, hogy a zsidók élete a város minden sarkát és zegzugát kitölti.

1935 júliusában, amikor a menyasszonyom megérkezett, még derűlátónak tűnt az ország, és a fejlődés annak rendje s módja szerint haladt a maga útján. Szeptemberben azonban pénzügyi válság rázta meg a gazdaságot. Kevesebb bevándorló érkezett, a korábban jöttek pedig mind nehezebben találták meg helyüket az országban. Az érkezésemet követő hónapokban még rosszabbra fordult a helyzet, épp annak a pészahi hétnek a zavargásaival, amelyet olyan túlradó örömmel ünnepeztünk meg. Tudomást szereztünk a jaffai arab zendülésekről, a zsidók meggyilkolásáról, amit megtorlások követtek. Egymást követték a zsidó vállalkozásokat érő támadások, amelyek az arab polgári felkeléssel a cionista mozgalom megdöntésére irányultak. A zavargások egészen a második világháború kitöréséig folytatódtak, s rányomták a bélyegüket mind az egyes emberek, mind a társadalom életére, kivált a Jeruzsálemhez hasonló, egyes lakosságú városokban. A zsidó és arab szomszédok elzárkóztak egymás elől, s a zsidó negyed központjában gyilkosságokat követtek el. Az arab fenyegetettség hatására az angol rendőrség kijárási tilalmat rendelt el; az emberek a kora esti óráktól kezdve otthonukba zárkóztak. A kulturális és társasági életet a kereskedelemhez hasonlóan mindez kedvezőtlenül érintette; irányukat és tempójukat a szóbeszéd és pletykák határozták meg.

A nyári hónapokban Jeruzsálemben az ostromállapot, a sorozatos sorscsapások hangulata uralkodott. Figyelmünket az egyéni és a közösségi gondok felváltva vonták magukra. Természetesen egyre nehezebb volt állandó munkát találni. Lassan elkezdődött az új tanév, de néhány új magántanítványon kívül szinte semmire nem nyílt lehetőségem. Egyik tanítványom, Növé Jakovban, a Jeruzsálemtől északra fekvő zsidó kisvárosban – amely ma már Jeruzsálem része – lakott. Az országutakat fe-

nyezető veszély ellenére hetente többször mentem oda. A távolsági buszok gyakran keresztűzbe kerültek, a forgalom azonban nem állt meg. Ezek az esetek mindössze arra hívták fel a figyelmet, hogy ha lehetséges, tartózkodjunk az utazástól.

Tanítványom szülei révén megismertek a városkában, és amikor kiderült, hogy állásra lenne szükségem, a kisváros lakói tanári állást ajánlottak az általános iskolában. Álmaimtól mi sem állt távolabb, mint hogy az egyszerű kisvárosiak között rendezkedjek be, s a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva általános iskolai tanítóként folytassam pályafutásomat. Gertivel azonban mindenképpen össze akartunk házasodni, s más lehetőségünk nem nyílt a családalapításra. Mr. Stern, az iskola igazgatója körvonalazta alkalmaztatásom feltételeit. Naponta nyolc órát kellett dolgoznom; az órák közötti szünetek nem számítottak. Az igazgató azt ajánlotta, hogy a fennmaradó időt felnőttek tanítására fordítsam. Semmi sem rettenthetett el. Miután a tanfelügyelő, Mr. Engel jóváhagyta alkalmaztatásomat, kiadó lakás után néztünk a városkában. A tanév kezdetére, elul hónap hetedikére már ki is tűztük az esküvő napját. Ekkor azonban, mint derült égből a villámcsapás, a következő hirdetés jelent meg az egyik újságban: „Történelem- és judaizmus-tanárt keresünk tel-avivi gimnáziumba”.

Tel-Avivba utaztam, és ott megismerkedtem Jacob Elishovski rabbival, a Melcher utcai Talpiot iskola igazgatójával, és a közeli, azonos nevű gimnázium alapítójával. Az ismert, köztiszteletben álló intézmény teljes állást ajánlott. Az adott körülmények között csodálatosabbat ugyan elképzelni sem tudtam volna, mégis nehéz szívvel tértem vissza Jeruzsálembe, hiszen döntésemmel megszegtem a kisváros lakóinak adott szavamat. Megkerestem dr. Engelt, és kértem, mentsen fel kötelességem teljesítése alól. A tanfelügyelő nem volt elragadtatva, de megértette helyzetemet, és nem kényszerített ígéretem megtartására. Ha ő megbocsátott is nekem, az egek nem tették, ahogy azt az elkövetkezendő események bizonyították.

Mindenekelőtt az esküvőre kerítettünk sort, Isaac Breuer otthonában. Bár Mr. Breuer akkor éppen külföldön tartózkodott, s így nem lehetett jelen az ünnepségen, felesége és gyermekei örömmel, lelkesen vettek részt az előkészületekben. Breuer asszony szívélyesen fogadta feleségem édesanyját, s önmagát csupán anyósom helyettesének tekintette. Irene nővéremmel együtt kísérté menyasszo-

nyomat a házuk tetején felállított esküvői sátorhoz. Irene-en kívül ekkorra más családtagjaink is éltek már az országban. Röviddel a kivándorlást követően érkezett meg terhessége utolsó hónapjában járó Esther húgom a férjével, Joseph Herschkovitchcsal. Batei Ungarimban találtak szállást maguknak, egy lakásban, amelyet a magyar ortodox gyülekezet tartott fenn jeruzsálemi honfitársai számára. Vésnök sógorom a szakmájában helyezkedett el, s idővel saját műhelyt is nyitott. Ezen a nyáron öcsém, Hájim David, a jesivanövendék is kivándorolt, s Jeruzsálemben földmunkásként kereste kenyerét. Az esküvő további vendégei feleségem ismerősei vagy távoli rokonai voltak, valamennyien németországi kivándorlók.

A szertartás körülményeinknek megfelelően igen szerény volt. Mivel a kijárási tilalom továbbra is érvényben volt, a szertartásnak és az ünnepségnek este hét óra előtt be kellett fejeződnie; ehhez képest állapítottuk meg a *hüpe*, a hivatalos ünnepség időpontját is. Joseph Cvi Duschinsky, a jeruzsálemi szeparatista ortodox közösség rabbija azonban, akit a szertartás vezetésére kértünk fel, majdnem két órát késett. A rabbi Irene nővérem ajánlotta: tagja volt a német ortodox zsidók – és köztük Breuerék – által kedvelt ultraortodox körnek. A szertartás menete a rabbi késése miatt nagyon felgyorsult. Vőlegényként nem mondhattam le a beszédemről, amelyben Maimonidész a *Törvénygyűjtemény*, illetve *Tévelygők útmutatója* című művei közötti ellentmondást igyekeztem kibékíteni. A Breuer gyerekek limerikeket énekeltek, amelyekben azokra a tulajdonságaimra hívták fel a feleségem figyelmét, amelyeket eddig esetleg eltitkoltam előle. A kijárási tilalom életbe lépése előtt a vendégek szétszéledtek, és az esküvő véget ért.

Az esküvő másnapján Tel-Avivba utaztunk, részint nászútra, részint lakást keresni. Barátaink és rokonaink az esküvőt követő héten naponta ünnepi lakomákat rendeztek számunkra; jövőnk valóban reménytelinek látszott. Tel-Avivban végre rászántam magam, hogy írásba foglaljam Elishovski rabbinak az állással kapcsolatban tett ígéretemet. Feleségem már az esküvőt megelőzően is sürgette az írásos szerződés megkötését, én azonban pusztán formáságnak tartottam, s úgy gondoltam, ráérek addig, amíg valóban munkába nem állok. Nem tudom, hogyan lehettem ennyire meggondolatlan; talán férfiúi függetlenségemet akartam így hangsúlyozni. Akármi készített is e botorságra, csak egy

héttel az esküvő után kerestem fel Elishovski rabbit, aki úgy nézett rám, mintha kísértetet látna.

– Miért nem jelentkezett eddig? Miért nem adott hírt magáról? – hadarta. – Közben egy másik jelelt is ajánlkozott, és neki adtuk az állást.

Nem győzte ismételtetni, mennyire sajnálja bal-szerencsémét; látszott azonban, milyen kínosan érinti, hogy az én késlekedésemre hivatkozva kell megszegnem szóban tett ígéretét. Gyanúm hamarosan igazolódott, amikor fény derült a másik pályázó kilétére. A Lengyelországból nemrég kivándorolt dr. Moses Arieh Kurz volt az, aki később a Népjóléti Minisztérium igazgatója lett. Nem hibáztathattam azért, amiért elfoglalta a helyemet; mivel Lengyelországban mizrahi aktivistaként működött, a színpalak mögött működő politikai játékszabályoknak megfelelően részesítették előnyben. Elishovski rabbi döntését jeruzsálemi felettesei bírálták el, s ők megfelelőbbnek ítélték versenytársam személyét.

Így azonban kétszeresen is kudarcot vallottam. Feleségemmel semmi értelmét nem láttuk, hogy visszatérjünk Jeruzsálembé. Nagyon jól tudtuk már, milyen csekélyek a lehetőségeink azon a környéken; Tel-Aviv kihívóbb küzdőtérnek ígérkezett. Régi, tájékozott ismerőseink tanácsokkal láttak el, merre menjek és kihez forduljak. Mindekelőtt Aaron Meir Feuchtwangert ajánlották, a vallásos német bevándorlók által létrehozott Moria iskola igazgatóját, aki boldogan alkalmazott volna, ha akad betöltetlen állás az iskolában. Ugyanez vonatkozott az összes többi iskolára, amelyek igazgatóit sorra felkerestem – többek között Saul Hone Kook rabbit, a nemrég elhunyt főrabbi, Abraham Isaac Kook öccsét. Saul Hone nemcsak kiváló Talmud-tudós volt, de éles elméjű történész is, s mélyen érdekelte a város valláspolitikája. Beszélgetésünk nem korlátozódott a gyakorlati életemre vonatkozó gondokra; eszmét cseréltünk a vallásos törvényekkel és a zsidó tudományos kutatómunkával kapcsolatosan is. Vendéglátóm látta, hogy könnyedén követem a gondolatmenetét, s mindent megtett annak érdekében, hogy a segítségemre legyen. Ajánlást írt számomra a tel-avivi Geulah utcai talmud-tórába, amely a Histadrut Haharedimnek, az ultraortodox szövetségnek volt része. Az iskolát a gyermekeik vallásos neveltetését fontosnak tartó s a mizrahi iskolákkal elégedetlen családok tartották fenn. Ezekben az években a *haređi* körök még nem jellemezte az a fanatikus vallásosság és cio-

nizmusellenesség, amely később már szorosan összekapcsolódott csoportjukkal. A középpontban a Talmud tanulmányozása állt, de persze a kiegészítő tudományokkal is foglalkoztak. A tanítási napok ennek megfelelően hosszabbak voltak a megszokottnál. Az iskolának most a világi tudományokkal foglalkozó tanárra volt szüksége. Az igazgató egyetlen területen sem tette próbára tudását; doktorátusomat elegendő bizonyítéknak tartotta arra, hogy kellőképpen tájékozott vagyok mind a hét tudományágban, s ugyanolyan jól oktatom majd tanítványaimnak a földrajzot, mint a „természettudomány” néven összefoglalt botanikát és biológiát.

Nem volt választásom, elfogadtam az állást, s ezzel megkezdtem vezeklésemet mindazon bűneim miatt, amelyeket valaha is elkövettem. Tanítványaim fiatalok voltak, még tizenharmadik életévüket sem töltötték be; a bár micvó időszakában jártak. Az osztályok hatalmasak voltak, s a fegyelem attól függött, mennyire volt képes az elgyötört tanár megzabolázni a fékezhetetlen gyerekeket. A Talmudot régivágású tanárok oktatták, akik tanítványaik megfélemlítésével igyekeztek rendet teremteni az órákon. Én azonban minderre nem voltam képes, más eszközök viszont nem álltak rendelkezésemre. Talán az megvigasztalt volna egy kissé, ha legalább anyagilag előnyösebb helyzetbe kerülünk a munkám révén; ismerőseim azonban előre figyelmeztettek, hogy az intézmény nem képes kellőképpen jutalmazni a tanárok erőfeszítéseit, az igazgató pedig híres az ígéreteiről, amelyeket nem áll módjában teljesíteni. Ebben az időben a legtöbb intézmény késlekedett a dolgozók fizetésének folyósításával, de a Histadrut Haharedim valamennyit felülmultha. A tanárok fogcsikorgatva várakoztak – én sem tehettem mást. Egy nagyobb élettapasztalattal rendelkező kollégám megosztotta velem a közismert életbölcsest: „Ragaszkodunk kell tanári állásunkhoz, akármilyen legyen is. Amíg a tanári címmel rendelkezünk, esélyünk van arra, hogy magánórákkal vagy más kiegészítő tevékenységekkel keressük meg a kenyerünket. Lehetőségünk nyílhat, hogy kedvezőtlen helyzetünket kedvezőbbé tegyük. Ha azonban nincs állásunk, semmi ilyesmire nincs esélyünk.”

Az állásnak tehát voltaképpen nem sok köze volt a pénzkereséshez. Házasságunk első időszakában legjelentősebb bevételünk megint csak abból származott, hogy német bevándorlókat tanítottam héberre. Tanítványaim esténként gyűltek össze két-

szobás Reines utcai lakásunkban, amelynek második szobáját természetesen kiadtuk egy bérlőnek vagy egy házaspárnak. Így éltünk házasságunk első másfél évében, idősebbik fiunk megszületéséig. Addig a feleségem is dolgozott, képzettségének megfelelően óvónőként. Anyagi helyzetünk azonban ezután, Elishovski rabbi-val való első, szerencsétlen találkozásomnak köszönhetően, váratlanul javulni kezdett.

A rabbi kimeríthetetlen erőforrásokkal rendelkezett; helyzetét egyrészt a mizrahi pártban végzett sokoldalú tevékenységének, másrészt származásának köszönhette, lévén Naftali Cvi Juda Berlin rabbinak (a *Neziv*nek), a hírneves Volozhin jesiva vezetőjének leszármazottja. Ráadásul rangidős polgárnak számított, mivel már 1925-ben letelepedett az országban. Miután a Talpiot gimnáziumot megszervezte, a női tanárképző létrehozásán kezdett fáradozni, ötlete azonban nem nyerte el a mizrahi párt erőinek támogatását. A párt elégedett volt a jeruzsálemi Tanárképző Főiskola működésével, s attól tartott, hogy egy új intézmény csak csorbítaná a már meglévő tekintélyét. A tántoríthatatlan Elishovski rabbi azonban saját erőire támaszkodva megnyitotta az intézetet, remélve, hogy a kész helyzet majd a kívánt támogatást is meghozza. Egyetlen engedményre ő is hajlandó volt; a jeruzsálemi intézménnyel való versengést csökkentendő, csakis óvónők képzésére korlátozta intézetének működését, ezt a területet ugyanis a jeruzsálemiek jobbra elhanyagolták. Az intézet évekig ragaszkodott ehhez az irányelvhez; az alapító beletörődött a fennálló helyzetbe. Mélységes csalódottsággal töltötte el azonban, hogy nem vívta ki nyomban a hivatalos elismerést, amelyre számított. Az első osztályban végző ifjú hölgyek diplomáját a Nemzeti Tantestület nem érvényesítette.

Nekem természetesen fogalmam sem volt mindarról, ami a színpalak mögött játszódott. Boldog voltam, amikor Elishovski rabbi azzal fordult hozzám, nem volna-e kedvem pedagógiát és pszichológiát tanítani. Egyetemem éveim alatt természetesen csak felületes tanulmányokat végeztem mindkét tudományágban, s elképzelni sem tudtam, milyen tudásra lehetne szükségük e tárgyakban a jövőendő óvónőknek, s hogyan kellene mindezt átadni nekik. Kétségeimet a rabbi-val is közöltem, de persze nem tudtam eltántorítani. Igazi, régimódi úttörőként azt vallotta, hogy az adott pillanatban rendelkezésre álló tehetséget mindenképpen hasznosítani kell.

Egyes esetekben siker koronázta szemléletét, másokban kevésbé. Némi tétovázás után mindenesetre elfogadtam a felkínált állást.

Az intézmény félhivatalos volta előnyös volt a számomra, hiszen szerződésemet így semmiféle testülettel nem kellett jóváhagyatni – bár Elishovski rabbi bemutatott dr. Sara Fayence-Glücknek, az óvodák helyhatósági felügyelőjének. A pszichológus dr. Fayence-Glück Németországban tanult Max Wertheimertől, a gestalt pszichológia egyik alapítójától. Mivel Wertheimer előadásai közül néhányat én is hallgattam Frankfurtban, számomra is ismerős volt a téma.

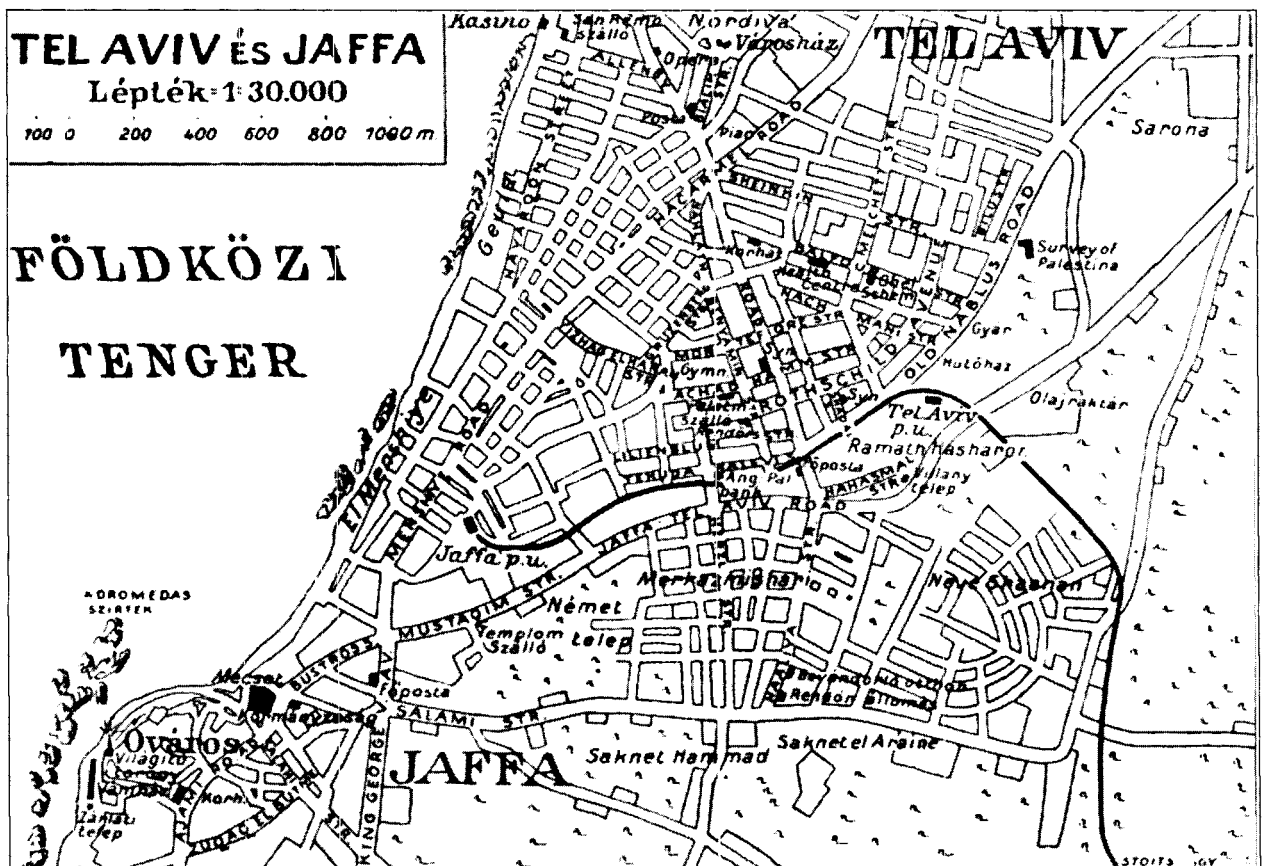
Mégsem tudtam határozott választ adni a felügyelőnek, amikor arról kérdezett, hogyan fogok megfelelni leendő tanítványaim elvárásainak; ő pedig nem titkolta kételkedését személyes sikeremmel,

Tel-Aviv címere

sőt az egész vállalkozással kapcsolatban. Rosszallása azonban nem vont maga után kedvezőtlen következményeket; nyilvánvalóan csak azért fordultak hozzá tanácsért, mert személyes kapcsolatban állt Elishovski rabbival. A felelősséget a rabbi egyedül vállalta.

Mivel szakmailag senki sem ellenőrizte a ténykedésemet, úgy taníthattam, ahogy jónak láttam. Nem nagyon emlékszem, hogyan állítottam össze az óráimat. Természetesen tanulmányoztam az országszerte létező hasonló intézetek, például a Jehiel Halperin által vezetett tel-avivi világi óvónőképző működését. Pszichológiát a tanítóképzőkben is oktattak, de hamarosan rájöttem, hogy az ottani tanárok sem különb szakértők nálam. Idővel tantervet készítettem mindkét tárgyam anyagából, és a sikeres taná-

rok közé kerültem, ha nem szakértelmem miatt is, hanem mert eredményesen adtam át tanítványaimnak mindazt a tudást, amivel rendelkeztem.

Az intézet 1936 őszén kezdte meg működését, egyetlen osztállyal. Az oktatást fél munkaidőben végeztem, s akkor sem kellett áttérnem a teljes munkaidőre, amikor a képzésbe az év során egy másik osztály is bekapcsolódott. Továbbra is szükségem volt tehát kiegészítő munkára. Otthagytam a talmud-tórát – anélkül, hogy valaha is megkaptam volna a teljes fizetésemet –, és állást vállaltam a Moriah iskolában. Mivel az intézmények eltérő napszakokban működtek, mindkét helyen el tudtam látni a teendőimet: a Moriah iskolában főleg a délelőtti órákban folyt az oktatás, a tanárképzésben viszont délután, amikor a hallgatók végeztek a délelőtti gyakorlati munkával. Mindent összevetve többet dolgoztam, mintha csak egyetlen teljes állásom lett volna, de ezzel együtt is pénzsűkületben éltünk. Ismerőseink hasonló, sőt esetenként rosszabb helyzetben voltak, hiszen nem volt mindenkinek két állása. Én legalább abban reménykedhettem, hogy az egyik munkahelyemről megkapom a fizetésemet, ha a másik késlekedik is – ami mindkét intézménnyel gyakran előfordult.

A két iskola eltérő szerepet játszott az életemben. Az óvónőképző – főleg a témáim természete miatt – nagyobb körültekintést igényelt. A Moriah iskolában történelmet és Talmudot tanítottam, s időnként héber nyelvű dolgozatokat írtam a gyerekekkel – nem volt könnyű dolog. Legtöbb tanítványom vallásos német bevándorlócsaládból származott; szüleik ragaszkodtak a Samson Raphael Hirsch rabbi által Frankfurtban hirdetett alapelvhez, a *Tora m' derek erechez*, s ennek szellemében igyekeztek nevelni gyermekeiket is. A tanárok többsége is ehhez a körhöz tartozott, de még az eltérő háttérrel rendelkezők is azonos célt tűztek maguk elé: a vallásos és nemzeti eszmény modern megvalósítását. Némely tanártársam régi ismerős volt; hamarosan őszinte barátság fűzött össze valamennyiünket.

A tanítóképzőben egészen más hangulat uralkodott, hiszen a példaképeül szolgáló Talpiot gimnáziumhoz hasonlóan, a mizrachival való kapcsolata miatt vallásos intézménynek számított. A Moriah iskolával ellentétben azonban ezek az iskolák kizárólag leányok képzéséről gondoskodtak. A hallgatóktól senki sem kérdezte, miért éppen ebben az intézetben kívánják folytatni a tanulmányaikat; kész-

tethette erre őket az iskola vallásos beállítottsága, esetleg kedvező földrajzi elhelyezkedése is. Elishovski rabbi a mizrahi párt nevelési elveinek jellegzetes képviselőjeként arra törekedett, hogy a vallási értékeket mindenki számára megismerhetővé tegye, ugyanakkor azonban nem tette kötelezővé az előírások gyakorlati alkalmazását. Gondolkodásának felvilágosultsága természetesen a tanároknak is hatással volt. Annak ellenére, hogy a legtöbben tagadhatatlanul témáik szakértői voltak, mi sem állt tőlük távolabb, mint hogy az iskola oktatási céljainak képviselői legyenek. Sajnos az intézmény vallási toleranciáját mégsem nyilvánították ki hivatalosan; sőt ez inkább a valóság elhanyagolásának és elkendőzésének eredményeképpen alakulhatott ki. Az igazgató és a tanárok úgy tettek, mintha mindenki, aki az intézet kapuján belép, ugyanazzal a vallásos meggyőződéssel rendelkezne; engem ez sokszor zavart és idegesített. A tanítás ennek ellenére kimondhatatlanul érdekes feladatnak bizonyult. Az igazgatótól szabad kezet kaptam, munkatársaim pedig mindannyian magas színvonalon oktattak. Mivel én tanítottam a két legfontosabb tárgyat, s én rendelkeztem a legnagyobb tanítási tapasztalattal, kimagasló tekintélyre tettem szert társaim között; később mindez hivatalos formát is öltött, amikor előbb főelőadóvá, majd igazgatóhelyettesé neveztek ki. Tanítványaim között mindig akadtak kiváló szellemi képességekkel rendelkező leányok, akik más körülmények között minden bizonnyal egyetemen folytatták volna tanulmányaikat. Nekik köszönhetően az oktatás színvonala messze meghaladta a középiskoláét.

Ha anyagi helyzetünk nem javult is látványosan, legalább megszilárdult ebben az időszakban – nagyrészt feleségemnek köszönhetően, aki takarékosan és gondosan bánt a pénzzel. Életünk körülményeinek javulására vall, hogy 1938 tavaszán a Gordon utca 81-be költöztünk, az utca utolsó házába. Ablakaink a távoli Zikhron Meir negyedre néztek; a kettő között szántó föld terült el. Az új lakás az előzőhöz hasonlóan csak kétszobás volt, de tágas és csendes.

Korábbi nehézségeinkre tekintettel elégedettek voltunk a sorsunkkal, bár továbbra is nehéz idők járták. A zsidó világot hazánkon belül és kívül érő szerencsétlenségek közvetlenül érintették a családkunkat. Feleségem szülei még mindig Németországban éltek, s mi kétségbeesetten igyekeztünk rábeszélni őket, hogy minél gyorsabban rendezzék az

ügyeiket, és vándoroljanak ki. Ha időben megteszik, megmenthették volna vagyonuk egy részét. Ők azonban nem látták a fenyegető veszélyt, s anyósom idős szüleit sem akarták otthagyni. Csak a *Kristály-éjszakát* követően vándoroltak ki, amikor apósom koncentrációs táborba került, s csupán a londoni rokonok segítségével sikerült kiszabadulnia.

Az országon belüli zavargások szintén kemény csapást mértek a családra. Hájim David öcsém egy kőfejtésben dolgozott Givat Saul közelében. Egy napon az arabok keresztttüzet nyitottak a munkások egy csoportjára, és ő is megsebesült. 1938 szeptemberében, a hónap negyedikén, késő este csöngették a bejáratot. A. M. Feuchtwanger barátom, a Moriah iskola igazgatója állt az ajtóban egy tanártársa kíséretében. Telefonon keresték meg őket Jeruzsálemből azzal a kéréssel, hogy értesítsenek öcsém haláláról. Feuchtwanger másnap velem tartott Jeruzsálemben. Emlékszem, hogy Ramle külvárosához érve taxisofőrünk nemhogy lassított volna, inkább gázt adott, hogy elkerülje az arab orvlövészek esetleges keresztttüzetét. Még aznap visszatértem Tel-Avivba. Feleségem terhessége utolsó hónapjában járt; nem hagyhattam magára, hogy Jeruzsálemben tölthessem a mélyszégyen hét napját. Elsőszülött fiunk a harmincnapos gyász végén látta meg a napvilágot, s öcsém nevét adtuk neki – nyugodjék békében.

Szüleim még mindig magyarországi szülővárosomban éltek, s mi családtagokon keresztül igyekeztünk tudatni velük a szomorú hírt. Anyám egyedül volt otthon, amikor a kegyetlen igazságot megtudta; apám arra ment haza, hogy kétségbeesetten siratja legkisebb fiukat, időskoruk gyermekét. Iratokat próbáltunk szerezni, amelyek segítségével Izraelbe hozhatjuk őket. Mivel számos rokonuk élt már az országban, ez nem ütközött különösebb akadályba. Végül 1939 nyarán érkeztek meg, s idősebbik nővéremnél telepedtek le Jeruzsálemben; a megélhetésükhöz mi is hozzájárultunk. Mindketten három év múlva haltak meg, mindössze néhány hónap különbséggel.

A rémuralom és az újjászületés évei

Az 1930-as évek végére az európai német zsidók életkörülményei fokozatosan romlottak, s a lengyel zsidók is növekvő fenyegetettségben éltek. Ráadásul egyre több zsidó közösség került náci uralom

alá; először Ausztriában és Csehszlovákiában, végül pedig 1939 szeptemberében, a második világháború kitörésekor, Lengyelországban is. Kilátástalan helyzetbe kerültek az izraeli lengyel zsidók is, akik eddig a szenvedő zsidók reménysugarának igyekeztek tekinteni magukat. Olyan kevéssé tudtak csak hozzájárulni sorsüldözött testvéreik körülményeinek javításához, hogy azzal szinte önmagukból is csúfot üttek. Gyógyíthatatlan sebeket tépnek fel azok a későbbi nemzedékek, amelyek az ország zsidó vezetésének hiányosságaira rámutatva azt állítják, hogy elődeik talán nem ragadtak meg minden alkalmat zsidó testvéreik megmentésére. Ám nem felel meg a teljes igazságnak az sem, ha úgy képzeljük: ebben az időben az ország lakói kizárólag megkínzott testvéreik jövőjéért aggódtak. A sorscsapásokról érkező hírek gyorsan követték egymást, s mindenkit megráztak, aki hallotta őket; az emberek élete azonban csak akkor változott meg, amikor mindez közvetlenül őket érintette. Az egyik ijedelemtől a másikig terjedő időszakban belefeledkeztek mindennapi életük apró-cseprő gondjaiba. Önéletrajzomban most is olyannak festem meg az életet, amilyennek azt a valóságban láttam.

Én személy szerint kezdetben azért aggódtam, vajon biztosítani fogom-e tudni a megélhetésünket, később viszont már azért, hogyan is teszem mindezt. Időről időre eszembe jutottak Mr. Dinur szavai. Kiváló tudósok tanítanak a középiskolákban – mondta –, s csak a szabad idejüket töltik kutatómunkával. Magam is találkoztam néhány olyan tanárral, akik mintha csak kényszerűségből tanítottak volna, s az iskolákban minősíthetetlenül viselkedtek. Néhányan elhagyták az országot külföldi akadémiák kedvéért; mások a helyükön maradtak, és megkeserítették mind a maguk, mind szerencsétlen tanítványaik életét. Én egyik csoporthoz sem tartoztam. Természetesen szerettem volna folytatni a disszertációm megírásával kezdődő tudományos munkámat, de semmiképp sem iskolai kötelezettségeim rovására. A szabad időmet azzal töltöttem, hogy az általam tanított tárgyakkal kapcsolatos tudásomat tökéletesíttem. Mivel mind témáim tartalma, mind a tanítás módszere felkeltette érdeklődésemet, hamarosan írásba foglaltam nézeteimet, s így elsőként nem a történelemmel vagy a szociológiával, hanem a pszichológiával és a pedagógiával kapcsolatos héber nyelvű tanulmányaim láttak napvilágot. Természetesen tudatában

voltam annak, hogy e témákban elért eredményeim csupán a tudományok népszerűsítésére irányuló próbálkozásnak nevezhetőek, s távolról sem tekintendők eredeti kutatásnak. A legkomolyabbak talán egyes tudományos értekezésekhez kapcsolódó lábjegyzeteim voltak, amelyek – az ország tudományos helyzetét tekintve – már csak azért is komoly teljesítménynek számítottak, mert héber nyelven íródtak.

A teljesítményekre mindenesetre szükségem volt, hiszen ezek erősíthették meg a helyzetemet mindkét munkahelyemen. Mint már említettem, a tanítóképző igazgatója, Elishovski rabbi a Zsidó Tanterület jóváhagyásáért küzdött, s sikere nem kis mértékben attól függött, hogyan minősítik a felügyelők az iskola oktatóinak szakmai színvonalát. Így dr. Fayence-Glück kétségei a tekintetben, hogy alkalmas vagyok-e a pszichológia oktatására, az egész intézetre nézve végzetesek lehettek. Abban az időben jelent meg a felügyelőnő tanulmánya, amelyben összefoglalta az alaklélektan elméletének lényegét; én pedig vállalkoztam arra, hogy komoly és alapos ismertetőt írok könyvről – első héber nyelvű cikkemet – a hivatalos oktatási folyóirat, a *Heð Ha-Hinub* számára. Elishovski rabbi mindenkinél jobban örült ennek a fejleménynek, hiszen pszichológiatanára ezennel a szakma legkiválóbb helyi képviselőjének nyomdokaiba lépett. Amikor a *Heð Ha-Hinub*, illetve egy másik oktatással foglalkozó folyóirat, a *Ha-Hinub* szerkesztői felhívték arra, hogy némi tehetséggel rendelkezem az őket foglalkoztató témákkal kapcsolatos héber nyelvű cikkek megírásában, újabb ismertetőik írásával bíztak meg, s így mindkét lap rendszeres munkatársa lettem.

A *Ha-Hinub*ban megjelent egyik cikkem, amely *A kibuc mint az oktatás közege* címet viselte, témájából kifolyólag feltűnő érdeklődést váltott ki. Írásom tárgya iránti személyes érdeklődésem az keltette fel, hogy a kezdetektől fogva tanulmányozhattam a vallásos kibucok életét. A bevándorláshoz szükséges iratokat az Agudat Jiszraellel fenntartott kapcsolatom révén kaptam meg; a szervezet világnézete ebben az időben kezdett nemzeti-vallási irányt ölteni. Bevándorlásomat követően helyénvalónak tetszett, hogy csatlakozzam a mozgalomhoz, amely mindezt lehetővé tette; így tagja lettem a Po'alei Agudat Jiszraelnek, a szervezet munkástagozatának. Hamarosan rájöttem, hogy a legkönnyebben a vallásos kibucok köreivel tudok azono-

sulni, amelyek voltaképpen a Poalei mizrahi részét alkották. A mozgalom előadókat küldött a kibucokba, közöttük engem is. Nagy örömmel tartottam meg előadásaimat e valódi úttörők körében, akik teljességgel nyitottak voltak mind a történelmi, mind az időszerű témák iránt. Foglalkoztam egyes alapvető pedagógiai kérdésekkel is; hallgatóim a vallásos kibucmozgalom első szülőnemzedékének tagjai voltak, és semmiféle hagyománnyal vagy tapasztalattal nem rendelkeztek, amelyre támaszkodhattak volna. Nyílt vita folyt még a kibucberendezkedés lényegét meghatározó kérdéstről is, hogy a gyermekeknek önálló gyerekházakban, vagy a családjukkal együtt tanácsos-e aludni. Ma már nehéz meghatározni, mennyiben járulhattam hozzá az ilyen jellegű gondok megoldásához. Mivel e kérdésekkel kapcsolatban nem végeztek még tudományos kutatásokat, a pedagógiai elméleteket hívtam segítségül, s így igyekeztem tisztázni az érintettek helyzetét. Való igaz, hogy pedagógiai előadásaim népszerűbbek és hatásosabbak voltak, mint azok, amelyeket eredeti hivatásomnak megfelelő témákról tartottam. A kedvező visszajelzések arra bátorítottak, hogy írásban is összefoglaljam a mondanivalómat – ennek eredménye a fent említett cikk is, amely oly sok figyelmet vont magára.

„Pedagógus szaktekintély” hírnevemet leginkább az az írás alapozta meg, amelyet a Moriah iskola Talmud-oktatójaként szerzett tapasztalataim ihlettek, s amelynek köszönhetően komoly nézeteltérésbe keveredtem dr. Isaac Raphael Holtzberg-Etzionnal, a tel-avivi vallásos iskolák felügyelőjével. Dr. Holtzberg litván származású volt, s szoros kapcsolatban állt az Agudat Jiszrael jesiváival. Megfelelő általános műveltséggel rendelkező, ortodox zsidó volt – foglalkozására nézve matematikus –, de vitathatatlanul nem Talmud-tudós. Halványan gyanítom, hogy még a gimnáziumi osztályban folyó Talmud-értelmezés témáját sem értette teljesen. Egy dolgot azonban tudott, még hozzá minden kétséget kizáróan: hogy a talmudista műveltségnek a litván jesivák tanítványai kizárólagos le-téteményesei. Ellentmondást nem tűrően megszegyent, amiért nem folytattam tanulmányokat litván jesivákban (amit persze magam is sajnáltam). Dr. Holtzberg ráadásul kedvezőtlen véleményvel volt a Moriah iskola által képviselt vallási-nemzeti irányelvű oktatásról, amelyet a zsidóság eredetével kapcsolatos történelmi tanulmányok iránti nyitottság jellemezett. Holtzberg arra töreke-

dett, hogy a jesivákra jellemző dogmatizmus irányába terelje a fejlődést, s nézeteit esetenként pedagógiai publikációkban is kifejtette. Egészen más volt ő, mint a mizrahi többi tanfelügyelője; nem tudom, hogyan kapta meg ezt a tisztséget. Úgy tűnik, sikeres litvániai pedagógusként szerzett jó hírve elég volt ahhoz, hogy elterelje a figyelmet az Agudat Jisrael iránti közismert rokonszenvéről. Tel-avivi tanfelügyelőnk mindenestre dr. Holtzberg volt, és nekünk az időnkénti súrlódások ellenére együtt kellett élnünk vele.

Szellemes visszavágással feleltem arra, hogy Holtzberg megkérdőjelezte oktatói tehetségemet: minden részletre kiterjedő cikket írtam az iskolai Talmud-tanítás módszertani problémáiról. Amellett, hogy a témában való jártasságomat bizonyította, a cikk remek alkalmat kínált arra, hogy a tanfelügyelőt is helyre tegyem. Az iskolai Talmud-tanítás komoly módszertani gondot jelentett. A *héder*ben vagy a *jesivá*ban – a Talmud tanításának hagyományos helyszínén – szinte semmi mással nem foglalkoztak, csakis a Talmuddal. Ez az egyoldalú figyelem-összpontosítás lehetővé tette, hogy a tanárok teljes lendülettel, különleges tanítási módszerek alkalmazása nélkül törhessenek előre. Az iskolákban azonban egészen más volt a helyzet, hiszen itt a Talmudot jó néhány más tárggyal együtt oktatták, és alaposan átgondolt pedagógiai tanterv nélkül komoly sikereket nem lehetett elérni. Cikkemben először elméletileg jártam körül a kérdést, majd a gyakorlatban próbáltam meg válaszolni rá, és az egészet benyújtottam a Juda Leib Fishman (később Maimon) rabbi által szerkesztett *Sinai* folyóiratnak. Írásom egyik központi állítása az volt, hogy a Talmud oktatójának nem kis mértékben tájékozottnak kell lennie a Talmudra vonatkozó kutatások felől. Lábjegyzetben tettem hozzá, hogy dr. Holtzberg, a tanfelügyelő ezen ismereteknek teljességgel híján van, ahogyan az egyik cikkében túlságosan is nyilvánvalóan megmutatkozik. Tanulmányom két részletben jelent meg, s roppant sikert aratott. Jó néhány kiadást megért, alkalmanként a tudtom és beleegyezésem nélkül is. Arról természetesen sejtelmem sem volt, hogy egyszersmind az egyetem felé vezető utamat is egyengeti.

Ebben az időben pedagógusi sikereim szemlato mást egyre inkább eltávolítottak az egyetemi berkektől – félttem, hogy olyan hírnévre teszek szert, amely egyáltalán nem felel meg valódi törekvéseimnek. Meg voltam győződve róla, hogy eredeti mű-

veket csakis akkor hozhatok létre, ha folytathatom a történelem kutatását, és elhanyagolhatom a pszichológiát és a pedagógiát. Ennek ellenére a pszichológia tanulmányozásába bevezető írást állítottam össze tanítóképzői tanítványaim számára – mérhetetlenül bosszantott azonban, amikor értesültem róla, hogy a cikket más intézmények is használják. Egy kiadó még azzal a javaslattal is előhczakodott, hogy egészítsem ki az írást, és jelentessem meg könyv alakban – az ajánlatot azonban habozás nélkül visszautasítottam.

1942 telén egy napon úgy határoztam, hogy nem publikálok többet az általam oktattott tárgyak témájában, hanem a történelmi kutatás felé fordulok. Elhatározásomat Dinur professzor közvetett hatása is befolyásolta. A professzor a Samuel Javnieli által szerkesztett *Cionizmus* című könyvhöz írott nagyszabású előszavában idézte a disszertációm. Hallottam, hogy tanítványainak is dicsérte könyvem, sőt olvasásra is ajánlotta. Egy jeruzsálemi utazásom során felhívtam telefonon a professzort; első látogatásom óta már öt-hat év is eltelt, ő azonban még mindig emlékezett a beszélgetésünkre. Most még erőteljesebben biztatott, hogy ne hanyagoljam el a történelem tanulmányozását, annak ellenére sem, hogy az egyetemi pályafutásra való lehetőségek nem jobbak, mint korábban; az egyetemi élet továbbra is téli álmát aludta.

Elhatározásomat hamarosan tettek is követték. Szabad óráimban anyagot gyűjtöttem azoknak az elképzeléseknek az igazolására, amelyek a disszertációrn írása közben merültek fel bennem arra vonatkozóan, vajon milyen változások tapasztalhatók a zsidó családok életében a modern kor küszöbén. Tel-Avivban számtalan, e témával foglalkozó könyv állt rendelkezésemre, s bejáratos voltam a rabbinikus irodalomban gazdag Rambam Könyvtárba is. Elképzeléseimet írókkal, Talmud-tudósokkal és kutatókkal vitathattam meg. Különösen értékes volt számomra Kalman Schlesinger barátsága; ő szerkesztette a Menahem Haméiri rabbi által írott Talmud-traktátusok magyarázatait. A nagyszerű talmudista és híres bibliográfus Schlesinger könyvgyűjtéssel is foglalkozott, s könyveit alkalomadtán el is adta azoknak, akiket erre érdemesnek tartott. Én legfeljebb könyvei közül vásárolhattam meg néhányat a könyvtár számára. További testi-lelki jó barátom volt a Talmud-tudós Benjamin de Vries, újabban a Tel-avivi Egyetem professzora, aki élénken érdeklődött minden, a judaizmussal kapcsolatos tu-

domány iránt, s tökéletesen tájékozott volt ezeken a területeken. Nem volt olyan téma, amelyre vonatkozóan ne származott volna hasznom tanácsaiból és véleményéből. Rövid időre egy kisebb csoportot is sikerült létrehozunk: alkalmanként mindig más otthonában gyűltünk össze, s meghallgattuk annak az előadását, akinek épp akadt valami érdekes mondanivalója. Először én is barátaim hallgatósága előtt beszéltem elképzeléseimről, amelyeket a középkor alkonyának házasságairól, a hitvesi életről alakítottam ki, miután egy cikk megírásához is elegendő anyagot gyűjtöttem – ami nem csekély teljesítmény volt.

Az anyaggyűjtésre csak nagy nehézségek árán keríthettem sort, hetente egy-egy szabad órában – tudományos értekezések megírásához azonban ez távolról sem lehetett elég. Az íráshoz teljes összpontosításra és kitartó, állandó erőfeszítésre lett volna szükségem. El kellett tehát tekintenem a tanítással járó köteleességek egy részétől, s ezt végül is a feleségem tette lehetővé. Megélhetésünkhöz korábban is hozzájárult azzal, hogy az óvodában bábjáték-előadásokat tartott egy barátnőjével, akivel még a frankfurti tanítóképzőben barátkoztak össze. Feleségem barátnője nagyjából velünk egyszerre telepedett le Izraelben jövődöbéli férjével, Ernst Eisenmannal. Eisenmann először Németországban, majd Olaszországban kényszerült orvosi tanulmányai megszakítására (s csak jóval a háború után tudta befejezni); Tel-Avivban addig ortopédiai műhelyt nyitott. Az asszonyok barátsága ránk, férfiakra is átragadt, s a két család jóban-rosszban összetartott, anyagiakban és szellemiekben egyaránt. A két barátnő bábjátékokat adott elő, s engem ért a megtiszteltetés, hogy megírhattam forgatókönyveiket. Feleségem könnyen összeegyeztette vállalkozásukat a háztartással és a gyermekneveléssel. Amikor azonban 1939-ben született Havah lányunk óvodába került, a feleségem úgy döntött, újra teljes állású óvónői munkát vállal; nem azért, hogy magasabb színvonalú anyagi jólétet biztosítson a családnak, hanem hogy én a tudományok szentelhessem magamat. Egy időre mentesültem tehát a Moriah iskolabeli tanítás alól, s délelőtti-jaim szabaddá váltak.

Hallottam egy történetet Hermann Cohenről, amely talán engem is jellemez egy kissé. Fiatalkorában a kiváló filozófusnak állást ajánlottak, amely mindössze napi két óra munkával járt.

– Melyik két óráról van szó? – kérdezte Cohen.

– Reggel nyolctól tízig – felelték neki.
– És akkor mikor végezném a saját munkámat? – érdeklődött Cohen.

A reggel első két óráját én is mindig a nap legtermékenyebb időszakának tartottam. Mihelyst ezen értékes órákat a saját munkám elvégzésének szentelhettem, a tanulmányom viszonylag gyorsan körvonalazódni kezdett, és amikor elkészült, odaadtam Bencion Dinurnak, hogy jelentesse meg a *Sionban*, amelyet Jichak Baerrel együtt szerkesztett. Cikkemet ugyanakkor egy másik intézetnek is benyújtottam – nem emlékszem már, hogy melyiknek –, amely szociológiával foglalkozó kutatóknak írt ki tanulmányi versenyt a nemrég elhunyt Arthur Rupin emlékére. A pályázatot nem nyertem meg ugyan, a cikket azonban minden további nélkül kiadásra ajánlották. Miután mindkét szerkesztő elolvasta írásomat, Dinur megkért, hívjam fel telefonon Baer professzort, aki néhány észrevételre és megjegyzésre szeretné felhívni a figyelmemet. Örültem, hogy alkalom nyílik megismerkedni azzal az emberrel, akit sokan korunk legjelentősebb történésének tartottak. Mindig szerettem volna kapcsolatba kerülni vele, de sosem volt elég bátorságom, hogy megfelelő beszédtema hiányában ilyesmit kezdeményezzek. Baer a rá jellemző szerénységgel most elmondta, hogy alapvetően semmi kivetnivalót nem talált a cikkemben, amelynek témája nem tartozik az ő szakterületéhez. Mindössze további tanulmányokra hívta fel a figyelmemet, amelyek hozzájárulhatnak az anyag tisztázásához. Miután átnéztem a kéziratot, amelyet visszaadott, felfigyeltem kézzel írott megjegyzéseire a lapok szélén. Később megtanultam, hogy a nagyszerű történészre az élet minden területén jellemző volt ez a hozzáállás. Szakmai kérdésekkel kapcsolatban szigorúan tárgyilagos volt, de a szerzők személyiségét sokkal lágy szívűbben ítélte meg. Esetemben is teljesen rám bízta a cikkekre vonatkozó változtatásokat, s így az majdnem pontosan úgy került kiadásra, ahogyan megírtam.

Akkoriban, az 1940-es években mind tárgyában – a változó zsidó család vizsgálatában –, mind szociológiai megközelítésében újítónak számított a cikkem. Egyetemi körökben is érdeklődést keltett; mintha a névjegykártyámat osztottam volna szét az előadók és a professzorok között. Dinur köntörfalazás nélkül közölte velem, hogy az egyetemen lenne a helyem, de még neki sincs fogalma róla, mikor és hogyan kínálkozik majd erre lehetőség. Egye-

Palesztinai bankjegyek és fém pénzek

sek azt tanácsolták, pályázzam meg a Warburg Díjat, amelyet az egyetemi állással nem rendelkező kutatók munkájának támogatására hoztak létre – de kiderült, hogy máris túlléptem az előírt korhatárt. Értesültem viszont arról, hogy Martin Buber dicsérte a cikkemet, sőt azt javasolta, nevezzenek ki az egyetem kutató munkatársává; ez a cím akadémiai állást biztosított volna a számomra a tanítás kényszere nélkül. Buber megerősödött elhatározásában, amikor személyesen is felkerestem, én pedig megtiszteltetésnek éreztem, hogy korunk egyik legnagyobb személységével beszélgethetek, annak ellenére, hogy az állásból természetesen ezután sem lett semmi. Az egyetem titkára, Mr. A. Poznanski

elmagyarázta, hogy a kutató-munkatársi állás tudományos fokozatot és fizetést biztosít annak, aki elnyeri. Mivel azonban az egyetem költségvetéséből nem futotta a fizetésre, végül a fokozatot sem kaphattam meg.

Cikkemre a *Sion* előfizetői is szép számban válaszoltak, de azok az ismerőseim is, akiknek barátságom jeleként küldtem meg az írás különlevonatát. Közöttük említem meg Baruh Kurtzweil választát is, ami azért különösen érdekes, mert rávilágít kapcsolatunk szeszélyességére. Kurtzweil nem sokkal azután érkezett meg Izraelbe, hogy Hitler, röviddel a második világháború kitörését megelőzően elfoglalta Csehszlovákiát. Amikor először találkoztunk, régi barátokként üdvözlöttük egymást, s mintha mindketten megfedekezünk volna azokról a durva szócsatákról, amelyek frankfurti tartózkodásunk utolsó időszakában dúltak közöttünk. Kurtzweil kezdetben Jeruzsálemben telepedett meg, s hozzám hasonlóan egy egyetemi állás megszerzéséért küzdött; amikor azonban nem járt sikerrel, Haifában, a Hugim középiskola tanáraként helyezkedett el. Tanártársai és tanítványai egyaránt nagyra becsülték, hiszen tökéletesen megfelelt helyzete kívánalmainak, nem úgy, mint egyes mártírom tudósok, akik mintegy mellékesen látták el tanári kötelességeiket. Héber íráskészsége felfrissítését követően Kurtzweil is tanulmányok írásába kezdett; művei elsősorban a *Ha-Arec* folyóiratban jelentek meg, s olvasói körében nagy érdeklődést váltottak ki. Ezekben az években nemhogy kedvezőtlenebbül, de talán kedvezőbbben is ítélték meg nálam, ha azonban meglátogattuk egymást vagy véletlenül találkoztunk, nyoma sem volt közöttünk a régi feszültségnek.

Sűrűn találkoztunk Kalman Schlesinger tel-avivi lakásán is. Kurtzweil gyakran vendégeskedett ott, mi pedig a feleségemmel időről időre beugrottunk Schlesingerékhez ugyanúgy, ahogy időnként ők is be-benézték hozzánk. Nem emlékszem, hogyan alakult ki a Kurtzweil és a Schlesinger házaspár kapcsolata; mindössze azt tudom, hogy viszonyuk kölcsönös volt ugyan, de nem mindig kiegyensúlyozott. A szellemieket tekintve a két férfi éppen ellentéte volt egymásnak. Schlesinger lelkiismeretes tudós volt, széles körű érdeklődéssel és tudással rendelkezett, de majdhogynem beszédképtelennek tűnt Kurtzweil ragyogó szónoki stílusához képest. Több mint valószerű, hogy ez a különbség is hozzájárulhatott a rajongáshoz, amelyet Schlesinger

a nála sokkal fiatalabb Kurtzweil iránt érzett. Schlesinger jelenlétében Kurtzweil megsemmisítő szellemességgel támadhatott neki mindennek és mindenkinek abban a biztos tudatban, hogy szavai az öröm és az egyetértés mosolyát varázsolják házigazdája arcára. Kurtzweilt Mrs. Schlesinger is kitüntető figyelemben részesítette. Művelt asszony volt, maga is kritikus alkat, a Kurtzweil lelkében dúló viharokat azonban tapintatosan enyhítette, amikor a férfi – nemritkán – válságba zuhant. Kurtzweil a Tel-Aviv és Haifa közötti távolság ellenére tehát gyakran vendégeskedett Schlesingeréknél. Látogatásai alkalmával többnyire én is találkoztam vele, s kapcsolatunk új keletű nyugalomát semmi sem zavarta meg. Mindig elolvastam barátom tanulmányait, s mondanivalójának lényegével általában egyet is értettem, ha a hangnemével nem is. Alkalmanként meg is dicsértem írásait, és amikor a *Sion*-ban megjelent cikkem kivonatát elküldtem neki, ő elragadtatott, meleg hangú levélben köszönte meg.

Sion-beli tanulmányom megjelenésével végre visszatérhettem a történelem kutatásához, s minden vágyam az volt, hogy folytathassam is – feltéve, ha ezáltal a megélhetésünkhöz szükséges anyagiak egy részét megkereshetem. Amikor erre alkalom adódott, möhön megragadtam. A vallásos iskolák tanfelügyelői testülete pályázatot hirdetett az általános iskola felső három osztálya történelmi tankönyvének megírására; a könyvre valóban égető szükség volt. A pályázat díját egy vagyonos családfő, Mr. Jacob Gesundheit ajánlotta fel, aki a tel-avivi mizrahi mozgalom tevékeny tagja volt; a terv végrehajtásával pedig az egyik tanfelügyelőt, Jacob Bermann rabbit bízták meg. Lázba hozott a gondolat, hogy úgy teljesíthetném ezt a fontos pedagógiai küldetést, hogy közben még a történelemmel is foglalkozhatom, sőt talán kutatómunkát is végezhetek. Felajánlottam szolgálataimat Bermann rabbinak, s legjobb tudomásom szerint én voltam az egyetlen pályázó. Hamarosan – néhány kisebb nehézség áthidalását követően – alá is írtuk a szerződést. A legnagyobb gondot az jelentette, hogy a tanfelügyelők ragaszkodtak ahhoz, hogy a könyv végső változata csak az ő jóváhagyásukkal kerülhessen nyomdába; ezzel természetesen nem érthetem egyet. Nemcsak hogy nem tartottam őket megfelelően képzettnak az ítélet meghozatalára, de attól is félttem, hogy a dogmatikus vallásos szempontok fontosabbak lesznek a szakmai értékelésnél.

Végül mégis megegyeztünk az eljárást illetően: a döntést olyan harmadik fél fogja meghozni, akiben mindkét partner megbízik. Kölcsönösen egyetérttünk abban, hogy ez a személy dr. Benjamin de Vries legyen; az ő jóváhagyása alapozza majd meg a tanfelügyelői testület beleegyezését. A könyv gyakorlati értékéhez azzal próbáltunk hozzájárulni, hogy megjelenésétől kezdve kötelező tananyaggá tettük minden mizrahi iskolában.

Hamarosan munkához is láttam, de rögtön rájöttem, hogy nagyon alábecsültem az előttem álló feladat nagyságát. Nem voltam képes arra, hogy – akárha kezdők számára is – olyan történelmet írjak, amely másodlagos vagy harmadlagos forrásokra hagyatkozik. Így azonban minden fejezet megírása előtt el kellett olvasnom az egész vonatkozó szakirodalmat – ha nem valódi kutatómunkaként, de legalább azért, hogy komoly képet alakíthassak ki tárgyamról, s betekintést nyerjek a lényeges kérdésekbe. A munka így fájdalmasan lassan haladt; a három rész összesen öt év alatt készült el, annak ellenére, hogy a legtevékenyebb reggeli órák is a rendelkezésemre álltak. Lassúságom miatt az anyagi előnyök reménye hamarosan szertefoszlott. A szerződés aláírásakor mindössze az összeg kis részét kaptam meg, a maradékot pedig csak a könyv befejezésekor vehettem át. A második világháború ezen utolsó éveit azonban a növekvő infláció évei voltak; mire az utolsó részletet is kézhez kaptam, a pénz szinte teljesen elértéktelenedett.

További aggodalomra adott okot régi ellenségem, dr. Holtzberg is, aki, ha rajta múlik, soha nem engedélyezte volna, hogy megírjam a tankönyvet. Röviddel könyvem első részének megjelenését megelőzően körlevelet intézett az iskolákhoz, amelyben dr. Mose Auerbach – egy hónappal az enyém előtt megjelent – könyvére hívta fel a figyelmüket. Dr. Auerbach az ország rangidős tanárai közé tartozott. Már az első világháború előtt Petah Tikva vallásos iskolarendszerében tanított, később a berlini Hildscheimer Rabbiképző Szemináriumban folytatta munkásságát, majd a legutolsó német bevándorlási hullámmal tért vissza Petah Tikvába. Auerbach összeköttetésben állt az Agudat Jisrael független iskoláival. Pályafutása során néhány száz tanuló jelentetett meg, s egyáltalán nem abból a szempontból közelítette meg a történelmi folyamatokat, amely a tankönyvíráshoz elengedhetetlenül szükséges. Talán ez volt az oka annak, hogy a tanfelügyelők még csak figyelmet sem szen-

teltek neki a pályázat kihirdetésekor. Ha dr. Auerbach jelölésének lehetősége egyáltalán szóba kerül, én nem is indultam volna – írtam meg Holtzbergnek, miután tudomást szereztem körleveléről. Természetesen az is lehetséges, hogy Bermann rabbi, az elkötelezett vallásos cionista eleve kedvezőtlenebbül ítélte meg dr. Auerbachot annak Agudat Jisrael iránti rokonszenve miatt; de egészen bizonyos, hogy a könyv színvonala nála többet nyomott a latban, mint a szerző személye – nem úgy, mint Holtzberg esetében, aki könnyűszerrel bontott fel megkötött szerződéseket, ha ezáltal megszabadulhatott egyes nemkívánatos egyénektől.

Holtzberg mesterkedése azonban hiábavalónak bizonyult, s a tankönyv kedvező fogadtatásban részesült. Szinte elárasztott a rengeteg dicséret, bár természetesen jó néhány kifogás is felmerült a könyvvel kapcsolatban. Mindössze két olyat említ meg ezek közül a kritikák közül, amelyek gyökeresen eltérő vallásos-nemzeti állásfoglalást tükröznek. Kalman Kahana rabbi, a Hafec Hajim kibuc tagja és rabbija sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy a máskülönben kiváló könyv nem járulhat hozzá a kibuc gyermekeinek tanításához, mert néhány részletében eltér a Talmud hagyományaitól. A gondot a történelmi sorrendiség okozta. Könyvemben azt állítottam, hogy a Második Templom hatszáz éven keresztül állt, a Talmud hagyománya azonban négyszázhusz évre becsülte a fennállását. A tények és a talmudi hagyományok ezen ellentmondása a XVI. századi Olaszországban élt Azaria de Rossitól, az első zsidó történetírótól kezdve számtalan hagyományisztelő történészt készített arra, hogy nyíltan foglalkozzék a kérdéssel. Bármilyen legyen is a talmudi hagyományok magyarázata, a történelmet nem alakíthatjuk át ennek megfelelően. Kahana rabbit mind írásban, mind személyesen igyekeztem meggyőzni az általam ismert tények valóságáról, de nem jártam sikerrel. Nem mintha nem lett volna tudomása ezekről a tényekről; nagyon is jól ismerte őket, de mindent megtett azért, hogy figyelmen kívül hagyhassa. A Kahana rabbi kritikáját közlő folyóirat, a *Searim* először elutasította viszontválaszom közlését, és ha dr. Isaac Breuer – akit elképesztettek és felbosszantottak Kahana kifogásai – nem jár közben az érdekeimben, valószínűleg nem is jelent volna meg. Breuer felhívta rá a figyelmet, hogy a frankfurti Samson Raphael Hirsch iskolában is az én könyvemnek megfelelő időpontokat tanították. Legjobb tudó-

másom szerint Kahana rabbi kifogásai ellenére a tankönyvből a Hafec Hajim kibuc gyermekeit is tanították.

Egészen eltérő kifogásnak adott hangot Mordehai Raziél, a tel-avivi Takhemoni iskola rangidős tanára, David Raziélnek, a földalatti Écel mozgalom vezetőjének édesapja. Könyvem első része a Második Templom lerombolásával ért véget, s természetesen foglalkozott Josephusnak, a galileai zsidó erők rómaiakhoz átpártoló vezetőjének kalandos életével is. Említést tettem arról a nagy jelentőségű történelmi hagyatékról is, amely Josephus terjedelmes írásaiból maradt ránk, s megkockáztattam azt a feltevést, hogy e férfi történészként némiképp jóvátehetette katonaként elkövetett bűnét, hiszen nélküle nem ismerhettük volna meg népe történelmét. Tankönyvem megjelenését követően részt vettem egy tanári értekezleten, amelyen számos, a cionista neveléssel kapcsolatos kérdés került megvitatásra. Itt figyeltem fel azokra a szemrehányó megjegyzésekre, amelyekkel azért a tévedésemért illettek, amely szerint Josephus jóvátehetette a bűnét – holott a hazaárulás jóvátehetetlen bűn. Ez a bírálat a cionista oktatás lelkes hívétől, Razieltől származott, aki nem érthetett egyet szemléletemmel. Elfogadtam Raziél szempontját, s a következő kiadást már helyreigazítottam, mondván, hogy Josephus talán csak „jóvátenni igyekezett bűnét”.

Ahogy helytelenül becsültem fel, hogy mennyi időre lesz szükségem a könyv megírásához, azt sem tudtam könnyebben elképzelni, mennyire elterjedhet – pedig világszerte iskolás gyerekek egész nemzedékei ismerkedtek meg általa a zsidók történelmével. Mivel Izrael állam létrehozása a hivatalos tananyag megváltozásával járt, a tankönyvíróknak alkalmazkodniuk kellett az Oktatásügyi Minisztérium új irányelveihez. Abban az időben azonban én már visszavonultam az iskolai élettől, s így egyedül nem tudtam elvállalni a munkát; az 1950-es években Mr. Mose Hersko, az 1970-es években pedig dr. Cvi Baharah lett a munkatársam. Végül szerettem volna teljesen kivonni magam a feladat elvégzése alól, s azzal a kéréssel fordultam az Oktatásügyi Minisztériumhoz, hogy a könyv befejezésére vagy legalábbis a felülbírálatára nevezzenek ki helyettem valaki mást; természetesen az ezzel járó előnyöket is szívesen átengedtem volna az illetőnek. Meglepetésemre és sajnálatomra azonban senki sem vállalkozott a feladatra – bele kellett hát nyugodnom, hogy a múltamtól nem

szabadulhatok, és bármennyire megöregszem is, fiatalkori tetteim következményei halálomig elkísérnek.

Mivel ebben az időben a könyvírás nem sokban járult hozzá családunk megélhetéséhez, elsősorban a Tanítóképzőben végzett munkámra támaszkodhattunk. Elishovski rabbi joggal volt büszke immár megvalósított álmára; az évek során az intézet bebizonyította létjogosultságát. Ha az első esztendőben végzett diákok nehezen találtak is munkát, az 1940-es évek közepére gyökeresen megváltozott a helyzet. A háborút követően ismét bevándorlási hullám borította el az országot, rengeteg új tanárra volt szükség, s az ifjú hölgyeket sokszor szinte anélkül ragadták el a tantermekből, hogy a tanulmányaikat befejezhették volna. Időnként gyorsítanunk is kellett egy-egy évfolyam oktatásának ütemét annak érdekében, hogy elegendő óvónő állhasson mihamarabb munkába. Ennek ellenére az iskola magánintézet maradt, és küszködni kellett a megélhetéséért egészen addig, amíg megmentőnk nem érkezett a vállalkozó szellemű, sokoldalú Bessie (Batja) Gotsfeld, az Amerikai mizrahi Nőmozgalom vezetőjének személyében. Az asszony különösen Tel-Avivban vált ismertté, ahol bevándorlócsaládok leánygyermekéi számára hozott létre egy intézetet, s általános és szakmai oktatást biztosított a számukra, többek között a művészetek és a kézművesség terén. Mrs. Gotsfeld egyetemi ranggal szerette volna felruházni az intézményt azáltal, hogy kiegészíteti egy óvónőket és gyermekgondozókat képző tanszékkal. Mivel így kétségkívül versenybe szállt volna a Talpiot Tanítóképző Intézetel, felmerült az ötlet, hogy ehelyett egyszerűen covácsoljuk eggyé a két intézetet.

Mrs. Gotsfeld értelmes, végtelen életerővel rendelkező asszony volt, aki nem lelt nyugalmat addig, amíg minden ötletét meg nem valósíthatta. Először velem lépett kapcsolatba, s bár én nem rendelkeztem a döntéshozatal jogával, felkért, hogy közvetítsek Elishovski rabbi és öközötte. A rabbi hosszasan tétovázott; nem tudta eldönteni, elfogadja-e a jómódú mizrahi Nőmozgalom támogatását, vagy ragaszkodik az általa megalapított intézet egyedüli vezetéséhez – és minden oka megvolt az aggodalomra. Mrs. Gotsfeld köztudottan fékezhetetlen – beosztottjaival egyenesen basáskodó – asszony volt. Akár személyekkel, akár intézményekkel folytatott tárgyalásokat, minden i-re ő tette fel a pontot, és minden t-t ő húzott át, hogy biz-

tosíthassa magának a vezető szerepet. A vele folytatott megbeszélések ezzel együtt is élvezetesek voltak. Mrs. Gotsfeld személyisége fennköltséget és tekintélyt sugárzott. Minden fenntartás nélkül kötelezte el magát a nemzeti-vallásos oktatás eszméje mellett, fáradhatatlanul küzdött érte, és még saját személyes szükségleteire és igényeire sem volt tekintettel. Órákon át beszélgettünk, többnyire angolul. Mivel héberül nem tudott tökéletesen, nem szívesen beszélt a nyelvet; inkább az angolt részesítette előnyben, s partnereit így hebegő, makogó szerepbe juttatta, magának pedig helyzeti előnyt szerzett. Végül mégis meg tudtunk egyezni, s még Elishovski rabbi is jóváhagyta a megállapodásunkat; előrehaladt kora már akadályozta abban, hogy túlságosan sokat foglalkozzék az intézet irányításával. A Talpiot Tanítóképző Intézet még a rabbi 1950-ben bekövetkezett halálát megelőzően a mizrahi Nőmozgalom fennhatósága alá került, és én lettem az igazgatója. Ezentúl a mozgalom foglalkozott a tanárok fizetésével, és más anyagi ügyekkel. Iskolánk a régi helyén maradt, a Melcher utca 29-ben, s mivel így viszonylag távol voltunk a másik iskolától, könnyen elejét vehettük, hogy Mrs. Gotsfeld beavatkozzék az ügyeinkbe. Amíg én vezetem az intézetet, egyetlenegyszer sem kellett összezsapnom a vasakarátú asszonnyal, pedig a mozgalomban tevékenykedő, jól értesült munkatársak figyelmeztetései alapján első perctől fogva ettől tartottam. Miután azonban végül – az 1936-tól 1950-ig tartó tizennégy esztendő teljes egészében az intézetnek szentelve – visszavonultam, hirtelen ráeszméltem, hogy a Mrs. Gotsfeld által megalkotott jogszabályok sem nyugdíjat, sem végkielégítést nem biztosítanak a számomra. Mint mindig, az asszony ezúttal is előnyben részesítette a szervezet formális jogait az egyes emberek személyes jogaival szemben. Ünnepeles búcsúestélyt adtak tehát a tiszteletemre, amelyen magam is meghatott beszédet mondtam, majd egy fillér nélkül vonultam nyugdíjba.

A Tanítóképzőben töltött utolsó éveim a zsidó állam megalakításáért folytatott küzdelem évei voltak; ebben az időben az emberek élete minden eddiginél jobban összefonódott a közösség sorsával. A küzdelem természetére vonatkozó viták meghatározták az életünket. Egyesek a szerveződő Izrael védelmi erejét, a Haganát támogatták, amely politikai céljainak megfelelően intézett támadásokat a fennálló mandátum ellen, főképp annak érdeké-

ben, hogy megtörje a mandátum ellenállását az Európából érkező holocaust-túlélők befogadása ügyében. Mások a radikálisabb Écelt vagy Lehit támogatták, amely földalatti sejtek által végrehajtott látványos támadásokkal igyekezett megdönteni az idegen rendszert. A viták érzelmi és szellemi tekintetben egyaránt eltávolítottak bennünket egymástól. A feszültséget tovább növelte a szemtől szembeni ellenszegülés a kormányzati politikával. Állásfoglalásra kényszerültek még a hozzám hasonló emberek is, akik pedig egyetlen szervezetnek sem lettek tagjai. A Hagana elnyerte az oktatási testület hivatalos támogatását. Ha egy ifjú hölgy hiányzását igazolandó arra hivatkozott, hogy „szolgálatban volt”, azt magától értetődően elfogadták. Amikor azonban jó néhány napra megint eltűnt, majd bevallotta, hogy a Lehi kiképző gyakorlatán vett részt, hivatalos álláspontunk arra kötelezett minket, hogy büntető rendelkezéseket léptessünk életbe, esetleg ki is zárjuk az iskolából. Ennek ellenére, hogy én személy szerint a legnagyobb mértékben elítéltem azokat, akik „szakadár” magatartással megsértették a nemzeti fegyelmet, az iskolában szemet hunytunk a dolog fölött, és nem tettünk lépéseket.

Mint már említettem, a mandátum kormányával a holocaust túlélőinek befogadása miatt került sor a leghevesebb összecsapásokra. A háború sújtotta Európából érkező, túlélőket szállító menekülthajók megkísérelték elérni a kikötőket, és ott titokban partra tenni a rakományukat, de ha észrevették őket, az utasokat a Cipruson felállított internálótáborokba szállították. A táborok egyre növekedtek, és 1947 végén már ötvenezer ember élt kényszerű semmittevésben a szögesdrót kerítések mögött. A táborokat brit hivatalnokok irányították, ők azonban – tipikus angolok lévén – lehetővé tették, hogy a Jointhoz és a Jewish Agencyhez hasonló zsidó szervezetek oktatói és szociális munkásai tevékenykedjenek a táborok lakói között. Az éles elméjű Bencion Dinur professzor ekkor kezdte meg a táborokban a felnőtteket oktató program megszervezését annak érdekében, hogy a táborlakók élete ne legyen olyan unalmas, és a foglyok egyúttal felkészülhessenek az új országban való életükre – ami egyszer bizonyosan elkövetkezik. A tanárokat az ország ifjú tudósai közül válogatták ki, és amikor ideiglenes részvételre kértek fel, magam is boldogan vállaltam a megbízatást, hiszen így „szülőhazámnak”

siethettem a segítségére. Az önként jelentkezés magától értetődő volt akkoriban, így hát a tanítóképzőtől egy hónapos szabadságot kaptam.

1947 novemberének közepén repültem át – életemben először – a Földközi-tengert az egyiptomi pilótával egy egymotoros repülőgépen. Az aggodalommal teli várakozás tetőfokára hágott, amikor az ENSZ-közgyűlés a zsidó állammal kapcsolatos döntésre készült. A „zsidó királyságról” érkező hírek a szabadulás reményét keltették a táborok lakóiban; nem csoda, hogy a rabok természetes, túlradó érzései rajtunk, régi bevándorlókon is eluralkodtak. A holocaust túlélőivel való találkozás kevésbé rendhagyó körülmények között is megrázó élmény lett volna. Mivel türelmetlenül igyekeztek kárpótolni magukat az Európában elszenvetettekért, különösen hálás hallgatóságnak bizonyultak, s rendkívüli örömmel fogadtak minden tanítót és szónokot. A legnépszerűbbek a jiddis nyelvű előadások voltak; az érdeklődők százszámra özönlöttek a Kfar Jehosuéból érkező David Baras előadásaira, szinte függetlenül attól, mivel is foglalkoztak tulajdonképpen. Természetesen a hozzám hasonló, nem jiddisül beszélő előadók is fogékony hallgatóságra találtak. Semarjahu Talmon és Enmanuel Guttman, a program szervezői – akikkel életemben először találkoztam – és a velük kapcsolatban állók mindent megtettek, hogy megfeleljenek idős és fiatal tanítványaik igényeinek. A tanítás szinte megállás nélkül folyt, kora reggeltől késő éjszakáig, hetente hét napon át.

A táborban a zsidó világ minden rétege megtalálható volt, Lengyelország és Magyarország hagyományörző haszidjaitól kezdve a Hasomer Hacair ifjú harcosaiig. A csoportok berendezkedtek arra, hogy gondoskodjanak tagjaikról. A felnőttek oktatása csak kiegészítette a sokoldalú foglalkozásokat, amelyeket olykor az országban működő különböző mozgalmak önkéntesei vezettek. Külön konyhák álltak azok rendelkezésére, akik megtartották a kóser étkezés törvényeit, és azok számára, akik nem. A tábor vezetősége csak a nyersanyagot szerezte be; s ezekből minden konyhában másképp készítették el az ételeket. A tanárokat és önkénteseket a Joint által támogatott különkonyhák látták el. A kóser étkezés követői itt is a szabályoknak megfelelő étkeztetésben részesültek; hét közben én is az ő asztaluknál ettem. Szombat esténként a mizrahi ifjúság vagy a Bne Akiva minjánjához csatlakoztam, s velük tartottam vacsorára is. Az étel

szinte ehetetlen volt, úgyhogy azt csináltam, amit a hagyomány szerint az angyalok, amikor meglátogatták Ábrahám ősatyát – csak úgy tettem, mint ha ennék. Vacsorámat viszont azzal háláltam meg, hogy utána ráadás-előadást tartottam.

Ciprusról visszatérve olyan kimerült voltam, hogy néhány nap pihenésre mindenképpen szükségem volt. A következő hónapok példátlanul idegőrlőek voltak. Remény és kétségbeesés között hanyódtunk az arab erőkkal való fegyveres összecsapásokról és a világ, de főképp az Egyesült Államok a zsidó állam létrejöttével kapcsolatos közvéleményének ingadozásáról szóló hírek hallatán. A rádióból vagy az újságokból származó hírfoszlányokat boncolgatva igyekeztünk kitalálni, mit jelenthetnek a jövőre nézve. A különleges értesülésekkel rendelkezők szó szerint továbbadták jó és rossz híreiket. Számtalan szervezet tartott zártkörű rendezvényeket a közhangulat javításának reményében. Emlékszem egy alkalomra, amikor a jövődő belügyminiszter, Mose Sapira beszélt a Po'el mizrahi egy gyűlésén; a gimnáziumigazgatók zártkörű értekezletén pedig dr. Baruh Ben-Jehuda, a Zsidó Tantestület akkori igazgatója vett részt. Mindkét szónok látszólag „titkos”, a nagyközönség számára addig elérhetetlen értesületeket tárt fel a hallgatóság előtt. Akár valódi titkokról volt szó ezeken a rendezvényeken, akár nem, önmagában már az a tény is a happy end reményét keltette bennünk, hogy a gyűléseken rengetegen megjelentünk – holott abban az időben személyes és nemzeti létünket egyaránt meglehetősen bizonytalanoknak éreztük.

Az általános, megfoghatatlan aggodalom hirtelen kézzelfogható szorongássá vált, amikor személyes ismerőseink élete is veszélybe került. A távolabbi településekkel kapcsolatot tartó karavánoknak női küldöttekre volt szükségük. Csak nekik lehetett esélyük arra, hogy fegyvereket rejtssenek el a mandátum rendőrei elől, akik elméletileg felelősséget vállaltak az utak biztonságáért, a gyakorlatban azonban képtelenek voltak meg-

valósítani. A Tanítóképzőben tanuló fiatal Hagana-tagok szintén részt vettek a karavánokban, s hősknek kijáró ünneplésben részesültek, ha épségben és egészségben megérkeztek veszélyes küldetésükből. Gordon utcai jó szomszédaink, Fenichelék leánya a Jeruzsálemi Zsidó Egyetemen végezte tanulmányait. A Hagana tagjaként ő is részt vett a Kfar Ecionból ádár hónap 17-én induló karavánban, amelyet az úton arab támadók ejtettek csapdába, s mindkét irányból bekerítették. A karaván tagjai harminc órán keresztül védekeztek; szorult helyzetükről közben a szülők is értesültek. Mennyire megkönnyebbültünk, amikor hallottuk, hogy brit katonák kiszabadították a karaván tagjait! Sajnos azonban nem minden eset végződött ilyen szerencsésen.

Az Izrael állam megalakulását megelőző napok végeérhetetlennek tündek a levegőben lógó bizonytalanság miatt. Ijár hónap 4-én, egy pénteki nap délutánján, amikor David Ben-Gurion a rádióban recsegő hangon bejelentette az állam megalakulását, mindannyian megkönnyebbültünk, bár tudtuk, hogy a harc java még hátravan. Nem emlékszem, aludtunk-e egyáltalán azon az éjszakán. Kora reggel a légvédelmi szirénák hangjára riadtunk; az egyiptomiak bombázták a tel-avivi kikötő radarál-

Izrael fiai hazatérnek...

lomását. Miközben az óvóhelyre siettünk, egyik szomszédunk mesélte, hogy Truman elnök éjfélkor de facto elismerte „Izrael új államának” megalakulását. Az óvóhelyen zsúfolódók valamennyien egyetértettek abban, hogy ez létfontosságú az új ország nemzetközi helyzetének megszilárdulásában. Szombat lévén nem volt más információforrásunk, s így barátságos beszélgetésbe bonyolódttunk; a közös aggodalom megtörte az általános távolságtartást. Amikor a szombat véget ért, meghallgattuk Menahem Begin beszédét a titkos rádión, és Ben-Gurion szónoklatát a hivatalos rádión. Begintől fellelkessedtünk, hiszen ünnepélyes szavakkal üdvözölte a rég áhított óra eljövételét, Ben-Gurion azonban csalódottsággal töltött el; azzal foglalkozott, hogyan járulhatnának hozzá minél hatékonyabban a hátország polgárai a harcolók erőfeszítéseihez.

Az elkövetkező napok eseményeit feljegyezte az alakuló ország történetírása, mindenki másképp emlékszik azonban azokra az eseményekre, amelyeknek szemtanúja volt, vagy amelyek személyesen érintették. Sokan, túlságosan sokan veszítették el szeretett hozzátartozóikat. Annak ellenére, hogy a terv valóra vált, és az alakuló állam ellenfeleinek mozgolódását csírájában elfojtották, máris hallatszottak kételkedő hangok: talán bölcsőbb lett volna egyezséget kötni, és lemondani az államalakítás álmaról. Nagyon jól emlékszem, hogy egyik tanító-

képzői kollégámmal beszélgetve hevesen védelmeztem az ország zsidó vezetőinek vasakarató állhatatosságát. Úgy éreztem, nem fordulhatunk vissza, ha már létrejött az állam létrehozásának elképzelése; az álom megvalósulásának érdekében mindenkinek kockáztatnia kell a saját és a szerettei életét. Régen elfelejtettem volna ezt a beszélgetést, ha nem követik mélységesen fájdalmas események. Amikor ismét fellángolt az ellenségeskedés, az egyiptomiak újra és újra bombázni kezdték Tel-Avivot. Ijár hónap 28-án estefelé bombatámadás érte az udvarunkat, ahol három házbeli gyermek játszott. David fiunk könnyen megsebesült, Reuben Halbertal barátja azonban nyolcéves Havah lányunkkal együtt – akinél bájosabb kislányt elképzelni sem lehetett volna – meghalt. Amikor a hétnapos gyász alatt részvétlátogatást tett nálunk az a kollégám, akivel a fenti beszélgetést folytattam, azt mondtam neki:

– Csapdába ejtettek a saját szavaim; megadtam magamat az isteni ítéletnek, mielőtt tudomást szereztem volna róla.

A történelmi vagy teológiai belenyugvás azonban csakis értelmi síkon jöhet létre; nem hozza helyre az életünkben, az érzelmeinkben keletkezett tátongó űrt, amelynek még sok-sok időre lesz szüksége ahhoz, hogy valaha is gyógyulni kezdjen.

Angolból fordította: Dezsényi Katalin

Avigdor Haméiri Eső után

*Alkonyati égre nézni s egy dombtetőn ülni
és a szálló fellegekbe folyást elmerülni.*

*Haragos rőt napszállattal állni szemtől szembe
és szomjasan elmélázni a nagy végtelenbe.*

*Fujdogáló hűs szellőkből inni teli szájjal,
esőkérő dalt dalolni, mely a völgybe szárnyal.*

*Aldásthozó fátylat szőni mezőre és rétre,
rátakarni a lelkekre, emberre és népre.*

*Ittasultan itatgatni szomjazókat fénnel,
ősi tüzet ébresztgetni küszködő reménnyel.*

*S kikenél újra felbuggyan majd harmatkérő ének:
csoda csokrát kötögetni új nap hirnökének.*

*Hajnalcsillagot dicsérni elbűvölő dallal,
holnap érkezőket várni büszke diadallal.*

*Szétfoszlatni az éj leplét s keresni a nyitját,
megismerni halk virágok, zúgó erdők titkát.*

*Új erővel fényt lebelni hajnali sugárba,
feloldódni színes hegyek édes illatába.*

*Örömkönny harmatját sírni a rögbe és rétre,
bús imámat belezúgni az Isten fülébe.*

*Mámoros csókkal köszöntsem a nagy mindenséget:
tele torkon szárnyaljon az ének, ének, ének.*

Snébel László fordítása